

Małgorzata Karczevska
Uniwersytet Zielonogórski
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3265-6042>
e-mail: m.karczevska@in.uz.zgora.pl

Językowe wykładniki humoru w tekstach utworów zespołu Nocny Kochanek

Linguistic mechanisms of humour in the lyrics of Nocny Kochanek

Abstrakt

Rozważania dotyczące humoru towarzyszą człowiekowi od starożytności. Również obecnie pojawiają się publikacje poświęcone tej tematyce. Humor badany jest przez filozofów, kulturoznawców i socjologów, w artykule istotna jest jednak perspektywa językoznawcza. Jedną z klasyfikacji zjawiska dowcipu językowego jest podział zaproponowany przez Danutę Buttler (1968/2001), która wyróżniła kilka podstawowych mechanizmów, na których opiera się dowcip językowy. Są to rozmaite zniekształcenia formy wyrazów, określone zestawienia słów, w tym powiązanie słów z różnych rejestrów języka, rymy i neologizmy. Zabiegi te mają na celu zaskoczyć odbiorcę, czasem wykreować nierzeczywisty świat, co może mieć efekt komiczny. W artykule przeanalizowano przykłady dowcipów językowych poszczególnych kategorii, jakie pojawiły się w tekstach utworów polskiej grupy heavy-metalowej Nocny Kochanek. Analiza wykazała, że w tekstach zespołu można odnaleźć przykłady wszystkich typów dowcipu językowego wyróżnionych w teorii Buttler, choć wydają się przeważać mechanizmy ogólnokomiczne, związane z użyciem słów potocznych lub wulgarnych, co jest związane z tematyką badanych utworów.

Słowa kluczowe: humor językowy, heavy metal, żart, popkultura, teksty utworów

Abstract

Humour has been an object of human reflection since ancient times. Even today, publications related to this topic are published. Humour is studied by philosophers, researchers of cultural studies and sociologists, but in the paper the linguistic approach is predominant. One of several classifications of linguistic humour is the typology by Danuta Buttler (1968/2001) who identified several basic mechanisms of linguistic humour. These are various word deformations, specific juxtapositions of words belonging to different registers, rhymes and neologisms. All of these mechanisms aim to surprise the recipient and create an unreal world, which may have a comic effect. In the paper, examples of linguistic humour were identified and analysed in the lyrics of Nocny Kochanek, a Polish heavy metal band. The research shows that all the categories of linguistic humour described by Buttler can be found in the lyrics of the band, general comic mechanisms

related to the use of colloquial and vulgar words being the most popular ones, which is related to the subject of the lyrics studied.

Key words: linguistic humour, heavy metal, joke, pop culture, lyrics

Wprowadzenie

Zespół Nocny Kochanek stał się jednym z popularniejszych polskich zespołów ostatnich lat¹. Znakiem rozpoznawczym grupy jest prześmiewczy stosunek do rzeczywistości. Warto zauważyć, że Nocny Kochanek to alter ego zespołu Night Mistress, tworzonoego przez tych samych muzyków. Nocny Kochanek proponuje jednak teksty pisane po polsku (Night Mistress nagrywa przede wszystkim utwory anglojęzyczne), o lekkiej tematyce, bawiąc się konwencją heavy metalu, muzyki ciężkiej, o głośnym brzmieniu, którą zazwyczaj ilustrują poważne teksty o śmierci. Sami muzycy określają swoją twórczość mianem komediowego metalu (por. utwór *Wewiór*, 2019), co jednoznacznie wskazuje na przyjętą przez zespół konwencję stylistyczną².

Celem pracy jest analiza środków językowych, które w tekstach piosenek Nocnego Kochanka są używane w celu wywołania efektu humorystycznego. Zaproponowana w dalszej części analiza materiału językowego podporządkowana jest rozważaniom o istocie humoru jako zjawiska kulturowego, jak również refleksji językoznawczej dotyczącej analizy środków komizmu słownego. Twórczość zespołu wpisuje się w szerszą perspektywę badań nad zjawiskiem humoru we współczesnej popkulturze.

1. Humor w kulturze – zarys problematyki

Rozważania o humorze towarzyszą człowiekowi w różnych sytuacjach życiowych od starożytności, ale to obecne czasy nazywane są „epoką zabawy i śmiechu” (Chłopicki 1995: 3). Przedmiotem lub też niejako ofiarami dowcipów są przede wszystkim inni ludzie, ich wady i ułomności, co już starożytni

¹ Zob. np. <<https://www.antyradio.pl/Muzyka/Koncerty/Pol-and-Rock-2018-Nocny-Kochanek-pobil-rekord-frekwencji-24684>>, dostęp: 22.08.2019. Do tej pory zespół wydał trzy płyty; wszystkie uzyskały status złotej płyty, a drugi album, *Zdrajcy Metalu*, zyskał miano płyty platynowej; <<http://bestsellery.zpav.pl/wyroznienia/platynoweplyty/cd.php>>; <<http://bestsellery.zpav.pl/wyroznienia/zloteplyty/cd/archiwum.php?year=2018#title>>; <<http://bestsellery.zpav.pl/wyroznienia/zloteplyty/cd/archiwum.php?year=2019#title>>, dostęp: 22.08.2019.

² Humor towarzyszy twórczości grupy także w warstwie wizualnej, chociażby w teledyskach, czemu jednak w niniejszych rozważaniach nie poświęcimy uwagi.

filozofowie wiązali z poczuciem dominacji osób wyśmiewających nad osobami wyśmiewanymi (tamże: 6–7). Podobnego zdania był Jan Bystron, o którym Władysław Chłopicki pisze w następujący sposób:

„[u]ważał, że komiczność ma swój cel i żeby go osiągnąć, należy znaleźć słaby punkt, pewne odchylenie od normy, które umożliwi wyśmianie go”, a „komizm ma przede wszystkim charakter intelektualny” (Chłopicki 2014: 630).

Humor jest zjawiskiem złożonym i wielowymiarowym, dlatego stanowi przedmiotem badań filozofów, psychologów, językoznawców, kulturoznawców i socjologów, którzy analizują rodzaje komizmu oraz cechy zjawisk uważanych za komiczne. Co istotne, humor funkcjonuje na tle zjawisk kulturowych i musi być postrzegany przez pryzmat „każdej kolejnej epoki literackiej i kulturowej”, choć „zawsze jest on jednak zanurzony w żywiole życia” (Lemann 2014a: 16).

Odejście od normy i zniekształcenie wydają się podstawowymi warunkami wystąpienia zjawiska komizmu przywoływanego w teorii niespójności (Carroll 2018: 28). Istotne jest jednak to, że owa niespójność nie może wywoływać niepokoju. Aby mogła wystąpić radość, musi być zaspokojone poczucie bezpieczeństwa (tamże: 46), stąd w obliczu wypadku lub innych nieprzewidzianych zdarzeń ludzie reagują lękiem, a nie śmiechem. Dopiero gdy uczestnik zdarzenia poczuje się bezpiecznie, może zareagować śmiechem, co jest reakcją dość często spotykaną. Zniekształcenie może dotyczyć formy słowa, niespodziewanego zestawienia dwóch elementów, ale też naruszenia społecznych granic. Z tego powodu właściwym tematem dla humoru są zagadnienia obarczone tabu kulturowym, np. kwestie związane z seksualnością bądź religią (Carroll 2018: 37). Warto wyjaśnić, że słowo *tabu*, pochodzące z jednego z języków polinezyjskich, ma dwojakie znaczenie (Freud 1993). Tabu może odnosić się zarówno do sfery *sacrum*, która wymaga szacunku, uwielbienia, jak też do tego, co jest zakazane, nieczyste lub po prostu niezrozumiałe. Obecnie tabu, jak ujmuje to Zenon Leszczyński (1998: 10), to „zdecydowane omijanie albo kategoryczny zakaz pewnych zachowań, w tym również zachowań językowych”.

Funkcjonowanie w określonej grupie społecznej związane jest z przestrzeganiem przyjętych norm, także na płaszczyźnie zachowań językowych. Normy te zakazują poruszania tematów uznawanych za wstydlive lub intymne, a także użycia wyrazów uważanych za obraźliwe bądź wulgarne. „Tabu językowe może [więc] dotyczyć planu treści albo planu wyrażania” (Leszczyński 1998: 28). Zasady związane z tabu mogą być naruszane celowo lub nieświadomie. Jednocześnie ze złamaniem zasad pojawia się zdemaskowanie jakiejś istotnej prawdy (Ziomek 2000: 64). Stąd popularnością cieszą się dowcipy dotyczące życia rodzinnego, małżeńskiego, pozwalają bowiem otwarcie mówić o problemach, które większość osób utrzymuje na co dzień w tajemnicy.

Celem żartów jest też wszystko to, co narzuca określone normy zachowania: szkoła, instytucje, politycy, żona bądź teściowa (por. Karwatowska 2013).

Jak zauważają Matthew M. Hurley, Daniel C. Dennett i Reginald B. Adams (2017: 24), „[h]umor bardzo zależy od wspólnego kontekstu, nastroju i nastawienia”. Cytat ten wskazuje, po pierwsze, że muszą istnieć okoliczności sprzyjające powstaniu humoru, a po drugie, że konieczne jest wspólne tło kulturowe i społeczne. Z powodu innego bagażu doświadczeń polski humor nawiązujący do przeszłej bądź obecnej sytuacji politycznej albo do życia rodzinnego nie zawsze jest zrozumiały dla obywateli innych państw. Dlatego humor należy badać w szerszym kontekście, uwzględniając uwarunkowania społeczne, kulturowe oraz polityczne. Jak zauważają amerykańscy badacze: „żaden żart nie jest śmieszny sam w sobie” (tamże: 39), jest raczej zagadką, intelektualnym rebusem i nie każdy jest w stanie rozwiązać go, czyli zrozumieć i uznać za śmieszny. Zresztą zrozumienie intencji twórcy żartu nie jest równoznaczne z uznaniem żartu za śmieszny. Podobnie jak w przypadku rozróżniania kolorów, ludzie mogą różnić się w postrzeganiu elementów humorystycznych. Warto zwrócić uwagę, że w czasie występów kabaretowych część osób na widowni się śmieje, a część – nie. Zjawisko to wynika z innych systemów wartości poszczególnych widzów, ale też może świadczyć o indywidualnych wymaganiach stawianych dobremu dowcipowi. Jak zauważa Małgorzata Karwatowska (2013: 70), między nadawcą a odbiorcą musi istnieć wspólnota śmiechu, a „komizm jest rodzajem więzi społecznej, która rodzi wspólnotę” (Żygulski 1985: 11). Wspólny śmiech spaja określoną grupę odbiorców, wykluczając jednocześnie „obcych”. Co więcej, słuchając występów mających na celu rozbawienie publiczności, odbiorcy są świadomi trybu komunikacji *non-bona-fide*, wiedzą, że przedstawione informacje nie są prawdziwe, ale godzą się na uczestnictwo w spektaklu, „wchodzą do gry”.

Humor można analizować na podstawie wielu teorii. Hurley, Dennett i Adams (2017) wspominają o teorii biologicznej, zabawy, wyższości, uwalniania napięcia, rozwiązania niespójności i zaskoczenia. Również Bohdan Dziemidok (2011: 9) zauważa, że „[k]omizm jest jednym z najbardziej złożonych i wielopłaszczyznowych zjawisk estetycznych”. Na jego temat istnieje wiele teorii, a samo zjawisko doczekało się rozmaitych typologii. Jedną z nich jest zaproponowany przez Henriego Bergsona (tamże: 65) podział na komizm słowny, sytuacyjny i komizm charakterów. Z drugiej strony, Dziemidok (tamże: 15) przywołuje kilka teorii powstawania komizmu, w tym teorię cechy ujemnej, teorię degradacji, teorię kontrastu, teorię sprzeczności oraz teorię odbiegania od normy.

W analizie twórczości zespołu Nocny Kochanek, w której głównym elementem jest komizm słowny, najbardziej przydatne wydają się teorie

rozwiązywania niespójności i zaskoczenia, gdyż teksty zespołu obfitują w treści absurdalne, zaskakujące, o czym będzie mowa w dalszych częściach artykułu. Należy pamiętać, że „cechą konstytutywną komizmu jest przełamywanie konwencji w sposobie przekazu treści” (Wieczorek 2000: 24). Z kolei krótka forma, jaką jest piosenka, może być idealnym nośnikiem humoru w myśl zasady, że komizm „najpełniej objawia się w lapidarnych formach” (Kamocki 2014: 55).

2. Humor językowy

Przed przystąpieniem do właściwej analizy konieczna jest refleksja nad istotą humoru językowego, ponieważ ten właśnie rodzaj humoru będzie przedmiotem rozważań. Warto podkreślić, że „dowcipy językowe to takie, w których wykonano operację na powierzchni tekstu” (Brzozowska 2000: 55), jednak pojawiają się także przypadki dyskusyjne, które mogą nastroczać problemów z klasyfikacją, mogą być mniej lub bardziej językowe (tamże: 56). Dorota Brzozowska pisze wręcz, że „wszystkie dowcipy są – w odpowiedniej proporcji – zarówno referencyjne, jak i językowe” (tamże: 70). Dowcip ma też swoje ugruntowanie w danej kulturze miejsce, stąd np. popularność czarnego humoru w języku angielskim (łącznie z dowcipami o śmierci księżnej Diany), przy jednoczesnej niechęci Anglików do żartowania z życia rodzinnego, które ma pozostać w sferze prywatnej. Z kolei w Polsce żarty o śmierci wydają się w złym guście, istnieje natomiast wiele dowcipów o teściowej i niewiernych małżonkach (tamże: 89, 98). Wskazane preferencje odzwierciedlają kulturowe różnice w postrzeganiu tego, co jest dobrym tematem żartów, a co pozostaje w sferze tabu. Z drugiej strony, w żartach można posunąć się dalej niż w rozmowie poważnej, są więc one pewnego rodzaju katalizatorem wewnętrznej cenzury, pozwalają łamać społeczne zasady.

Jak zauważył Zygmunt Freud, istnieje pewne podobieństwo elementów technicznych dowcipu i marzenia sennego (Grabowski 2019: 23). Oba te zjawiska umożliwiają „przedostanie się do świadomości nieświadomej pobudki” (tamże: 36), choć „żart jest zazwyczaj formą słowną, podczas gdy sen realizuje się głównie za pomocą obrazów” (tamże: 73). Co więcej, o ile marzenia senne często pozostają tajemnicą osoby śniącej, o tyle sensem dowcipu jest jego funkcjonowanie społeczne. Jak stwierdza Freud, to od reakcji odbiorcy zależy, czy dana wypowiedź w ogóle będzie mogła być nazwana dowcipem (tamże: 34). Dlatego komiczność jest elementem sytuacji społecznej (Buttler 2001: 8)³.

³ W pracy korzystam w III wydania *Polskiego dowcipu językowego* (2001); pierwsze wydanie ukazało się w 1968 r.

Niewątpliwie żart funkcjonuje w relacji między nadawcą a odbiorcą, których łączy kontekst sytuacyjny. Jest to zatem rodzaj komunikacji, dlatego podczas analizy należy brać pod uwagę elementy znane z modelu komunikacji językowej Jakobsona. Komunikacja następuje między nadawcą i odbiorcą pozostającymi ze sobą w kontakcie; nadawca nadaje komunikat w określonym kontekście komunikacyjnym za pośrednictwem kodu wspólnemu jemu i odbiorcy. Trzeba zauważyć, że reakcja na komizm wypowiedzi następuje niemal natychmiast, co świadczy o szybkości analizy myślowej i odpowiedniej reakcji odbiorcy komunikatu.

Wracając do rozważań o dowcipie językowym, warto podkreślić, że dopiero „nowsze teorie dowcipu podkreślają ogromną wagę jego formy językowej” (tamże: 37), choć nie sposób jednoznacznie i rygorystycznie oddzielić treści i formy. Co więcej, dowcip jest intencjonalny, fakt ten pozwala odróżnić żartobliwe naruszenie normy językowej od błędu językowego. Sam dowcip językowy może przybierać różne formy, o czym szczegółowo traktuje Danuta Buttler (tamże: 53). Autorka przywołuje typologię Elise Riesel, w której żart słowny może opierać się na wieloznaczności i homonimii, podobieństwie formalnym wyrazów, zniekształceniu stałych związków wyrazowych oraz zjawiskach stylistycznych, jak np. mieszanie stylów wypowiedzi⁴. Należy jednak pamiętać, że każdy dowcip jest niepowtarzalny i czasami trudno jest jednoznacznie zaklasyfikować konkretny przypadek do danej kategorii. Z uwagi na mechanizmy ich funkcjonowania Buttler wyodrębnia pięć głównych rodzajów dowcipów językowych:

- a) dowcipy słowne o mechanizmie ogólnokomicznym;
- b) modyfikacje postaci wyrazów i związków frazeologicznych, takie jak modyfikacje formy fleksyjnej, graficznej i słowotwórczej;
- c) neologizmy słowotwórcze, semantyczne i frazeologiczne;
- d) dowcipy bazujące na zestawieniu elementów słownictwa;
- e) komizm rymu (tamże).

W swojej pracy Buttler przedstawia kompleksową typologię dowcipu językowego opatrzoną licznymi przykładami zaczerpniętymi z dzieł kultury popularnej, z tego powodu metodologia ta wraz z przedstawioną klasyfikacją dowcipu językowego jest odpowiednim narzędziem analizy twórczości zespołu Nocny Kochanek.

⁴ O wadze badań D. Buttler dla polskiej humorologii, o ich fundamentalnym znaczeniu pisze m.in. Chłopicki (2014: 633), nazywając rozprawę „najbardziej precyzyjnym metodologicznie z dotychczasowych opracowań”. W kolejnej części pracy podane zostaną przykłady dowcipów sklasyfikowanych do poszczególnych kategorii wymienionych powyżej.

3. Humor językowy w twórczości zespołu Nocny Kochanek

Jak zostało zasygnalizowane powyżej, utwory zespołu Nocny Kochanek⁵ zawierają liczne elementy humorystyczne, wywołujące rozbawienie odbiorców. W tekstach przeważa humor związany z życiem towarzyskim w postaci barwnych opisów spotkań oraz z życiem prywatnym, w szczególności ze sferą seksualną. Wybór tematów, które nadal należą w pewnym stopniu do sfery tabu, a na pewno nie pojawiają się w poważnych dyskusjach w bezpośredniej formie, sam w sobie generuje efekt komiczny. Jest on jednak zależny od danego odbiorcy, od hierarchii jego wartości, od typu poczucia humoru. W rozkodowaniu przekazywanych informacji niezbędna okazuje się także znajomość języka młodzieżowego oraz kultury popularnej, w tekstach piosenek pojawiają się bowiem liczne elementy intertekstualne, takie jak odwołania do twórców popkultury.

Poniższa analiza, oparta na typologii dowcipów językowych zaproponowanej przez Buttler (2001), ma na celu ustalenie, jakie mechanizmy wykorzystują wybrane żarty o charakterze językowym pojawiające się w tekstach grupy.

3.1. Dowcip o mechanizmie ogólnokomicznym

Wśród dowcipów o mechanizmie ogólnokomicznym Buttler wymienia wyliczenia, natłok wyrazów i struktur, ale też np. zestawienie słów z różnych rejestrów stylistycznych. Dlatego ten rodzaj dowcipu można określić mianem stylistycznego. W tekstach Nocnego Kochanka wyliczenie dominuje w utworze *Czarna czerń*. Zarówno w tytule, jak w refrenie, w którym tytuł jest powtarzany, pojawia się tautologia. Trudno oczekiwać, żeby czerń ('czarny kolor') była innego koloru niż właśnie czarny. W piosence czerń ma konotować zamiłowanie do muzyki heavymetalowej („Słucham namiętnie czarnego metalu”), której przedstawicielem jest Nergal, wokalista heavymetalowej grupy Behemoth, będący idolem i obiektem kultu („Nie jestem gejem, a śnię o Nergalu”). Efekt komiczny wywołuje także skala uwielbienia dla Nergala, który staje się obiektem marzeń sennych. Wierność stylistyce heavymetalowej odzwierciedla porównanie „Serce mam czarne bardziej niż smoła / czarniejsze jest od Michaela Jacksona”, co sugeruje wręcz fanatyczną wierność temu rodzajowi muzyki, jej szczególne umiłowanie. Efekt humorystyczny powstaje również w wyniku porównania „poziomu czerni” z Michaelem Jacksonem, który urodził się jako osoba czarnoskóra i poddał zabiegom wybielania.

⁵ Wszystkie teksty pochodzą z okładek płyt zespołu oraz ze strony tekstowo.pl

Mechanizmem ogólnokomicznym jest też wykorzystanie słownictwa nacechowanego stylistycznie. W twórczości zespołu pojawia się słownictwo potoczne, czasami wulgarne, przypisywane młodzieży. Za Buttler (2001: 87) można w tym wypadku mówić o dowcipie kontrastowym, tzn. opartym na dysonansie pomiędzy wyrazami wulgarnymi a ogólnym stylem wypowiedzi, gdyż w komunikacji publicznej użycie wulgaryzmów nadal łamie konwencje poprawnej polszczyzny. Śmiech w reakcji na potoczny w rodzaju *browar*, *browarek* 'piwo', *stara* 'żona, partnerka', *chłop* 'mężczyzna', *baba* 'kobieta' czy *bania* 'głowa' może także świadczyć o próbie rozładowania napięcia, które pojawia się wraz z użyciem tego typu słownictwa. W tekstach pojawiają się też inne słowa pochodzące z języka potocznego, np. *dziabnięty* 'pijany'. Prawdziwość opisu relacji rodzinnych i koleżeńskich zaskakuje szczerością, ale też trafnością obserwacji, co może wywołać efekt komiczny, znany chociażby z występów kabaretowych i niezliczonych skeczy dotyczących życia małżeńskiego i towarzyskiego⁶. Nie można wykluczyć, że przedstawione sytuacje mogą wydać się odbiorcy znajome i tym samym wzbudzić jego rozbawienie.

Bawić może zbyt podniosły ton zestawiony z trywialną treścią. Przykład komizmu tego typu pojawia się w piosence *Zaplątany*, w której podniosły nastrój wyraża się liryczną muzyką oraz słowami „Było nam jak we śnie / miało być na zawsze / [...], / może z jeden raz na trzy / zakochuje się ktoś tak jak my” oraz „Tyle wspomnień, tyle chwil / gardło w sercu staje mi”, które są skontrastowane z prześmiewczymi słowami „Stuknęłyby nam dzisiaj cztery dni”. W wyznaniu pojawiają się słowa potoczne, wręcz wulgarne, niemieszczące się w regułach poetyki wyznania miłosnego: „Cały świat złożyłem Ci u stóp / i nie miałem w głowie innych dup / odstawiłem wódę na jeden dzień / bo tak pragnąłem Cię”. Dodatkowo elementem humorystycznym jest ukazane „poświęcenie” podmiotu, który zrezygnował z nałogu na cały jeden dzień, żeby pielęgnować związek. W przedstawianym utworze efekt polega właśnie na kontraście formy i treści oraz zaskakującym zakończeniu miłosnej historii z powodu odkrycia nieogolonego ciała partnerki.

Podobnie zaskakującym zestawieniem jest użycie określenia *zdrajca*, które ma silnie negatywną konotację, kojarzącą się m.in. ze zdradą kraju, złamaniem przysięgi. W tym wypadku słowo *zdrajca* odnosi się do osoby, która zmieniła swój gust muzyczny (utwór *Zdrajca metalu*). W piosence budowany jest stereotypowy wizerunek heavymetalowca, oparty na wyglądzie, ale też określonym zachowaniu, następnie jest on zestawiony z wyglądem miłośnika

⁶ Wśród wielu przykładów można przytoczyć chociażby skecz pt. *Góral na zakupach* w wykonaniu Roberta Korólczyka z Kabaretu Młodych Panów oraz skecze pt. *Chrzcziny* i *Komunia* Kabaretu Skeczów Męcących.

muzyki pop. Zmiana gustu muzycznego jest piętnowana właśnie za pomocą etykietyki „zdrajca”. Siłę kontrastu między znaczeniem określenia *zdrajca* a błahym kontekstem potęguje wykorzystanie budzącego emocje kontekstu politycznego, a mianowicie zacytowanie w tekście utworu sformułowania użytego w wystąpieniu Jarosława Kaczyńskiego w pierwszą rocznicę katastrofy smoleńskiej. W wystąpieniu tym padają słowa, że ofiary katastrofy zostały „zdradzone o świcie”⁷. Zestawienie realiów katastrofy, jej ofiar i cierpienia bliskich z odczuciami fana muzyki metalowej czującego się zdradzonym przez kolegę, który wybrał inny gatunek muzyki, wydaje się zabiegiem szokującym, który można określić mianem czarnego humoru. Przymiotnik *czarny* ma tu dwojakie konotacje: odnosi się do tematyki (śmierć, tragedia, rozpacz), ale też do muzyki heavymetalowej.

Przykładem dowcipu opartego na paralelności struktur jest tekst utworu *Pijany mistrz*, w którym kilka wersów zaczyna się od przydomka tytułowego bohatera. Leksem *mistrz*, mający według *Słownika języka polskiego PWN* znaczenie m.in.: ‘człowiek zdecydowanie lepszy od innych w jakiejś dziedzinie’, ‘osoba godna naśladowania, uznana przez innych za wzór’ oraz ‘wykwalifikowany pracownik nadzorujący pracę podległych sobie robotników’, w tym utworze jest wykorzystany w sposób ironiczny i w nowym kontekście. Kolejnym elementem komicznym jest porównanie zbierania pieniędzy przez pijaka na alkohol do codziennych ludzkich aktywności. Efektem takiego zabiegu jest ukazanie zebrania i nałogowego picia alkoholu jako swoistego treningu: „Ciężko trenuje – taką ma pracę / każdego ranka wygrywa z kacem / A po południu dalej trenuje / pod sklepem, nowe smaki testuje”. Wykorzystanie czasownika *testować*, odnoszącego się do sprawdzania jakości produktu, w kontekście picia taniego wina lub nalewki pod sklepem monopolowym jest kolejnym zabiegiem wykorzystującym kontrast sytuacji i użytego środka językowego. W innym ujęciu aktywność pijaka zestawiona jest z pracą: „Pijany mistrz – całkiem kumaty / robi co najmniej na cztery etaty”. Mistrz jest porównany także do króla: „Pijany mistrz – władca butelek” czy wręcz do wybawcy: „Gdy tylko robi się pusto w butelce / wybawia ludzi od zbędnych monet”. Efekt komiczny wzmocniony jest oryginalnym spojrzeniem na sposób funkcjonowania człowieka z marginesu społecznego, który stara się przeżyć każdy dzień, borykając się ze swoim nałogiem. Można się zastanawiać, na ile autor docenia spryt i pomysłowość tytułowego bohatera.

⁷ Jarosław Kaczyński nawiązywał oczywiście do wiersza Zbigniewa Herberta *Przesłanie Pana Cogito* z 1974 r. – red.

3.2. Modyfikacje postaci wyrazów i związków frazeologicznych

W tekstach zespołu pojawia się też inny rodzaj mechanizmu, na którym opiera się dowcip językowy, tj. modyfikacje postaci wyrazów bądź związków frazeologicznych. Przykładem jest stylizacja na język osób niewykształconych, przejawiająca się w użyciu błędnych form czasu przeszłego *przysześ*, *wesześ* (np. utwór *Zdrajca metalu*). Według klasyfikacji Buttler jest to komizm drugiego typu – modyfikacja formy fleksyjnej, która dodatkowo jest stylizacją na język określonych grup społecznych. Do tej samej strategii zalicza się modyfikacje graficzne. W tekstach Nocnego Kochanka można znaleźć kilka przykładów takich zniekształceń. Pojawiają się błędnie zapisane imiona własne: *Andżej* i *Andrzela*. Błędną formę zapisu można odczytywać jako oznakę krytyki dotyczącej nadawania polskim dzieciom obcojęzycznych imion. Jednocześnie osobom takim przypisywane jest pewne tło środowiskowe – pochodzenie z rodzin aspirujących do wyższych sfer. Do innych tego typu przykładów należą także: zapisy angielskich słów, np. *tribjut* (*tribute*) czy *hewi metal* (*heavy metal*) oraz *bejbe* (*babe*), a także tytuł *De pajrat bej* (przybliżony zapis wymowy nazwy strony internetowej *The Pirate Bay*). Z kolei w utworze *Piątunio* pojawia się forma *oł je*, będąca fonetycznym zapisem angielskiego wykrzyknienia *oh yeah*. Należy przyjąć, że zniekształcenie formy angielskiej może być uznane za element humorystyczny, nadający obcym słowom bardziej swojski charakter. W *Wielkim wojowniku* pojawia się natomiast forma *tru* (od angielskiego przymiotnika *true* ‘prawdziwy’), odnosząca się do czegoś wyjątkowego, jedyne w swoim rodzaju⁸.

Jak wspomniano, w tekstach zespołu Nocny Kochanek występują przykłady zniekształceń związków frazeologicznych. Są to zwykle zmiany oparte na przestawieniu elementów związku frazeologicznego. Przykładem jest wyrażenie „gardło w sercu staje mi” (*Zaplątany*) będące zniekształconą formą wyrażenia „serce staje komuś w gardle” (‘ktoś się bardzo boi’). Wyrażenie *mieć fach w ręce* zostaje uzupełnione dodatkowym elementem *i w nodze* (*Karate*). W piosence *Koń na białym rycerzu* efekt humorystyczny wynika z modyfikacji wyrażenia *rycerz na białym koniu*. Tytuł piosenki odnotowuje absurdalne odwrócenie ról. Można powiedzieć, że w tym wypadku mamy do czynienia „ze świadomym igraniem konwencjami literackimi i roszadaniem schematów narracyjnych baśni i bajek” (Lemann 2014c: 150), znanym chociażby z literatury fantazy. Jak wyjaśnił mi w prywatnej rozmowie wokalista zespołu i autor tekstów Krzysztof Sokołowski, utwór miał nawiązywać do tekstów

⁸ <<https://www.miejski.pl/slowo-Tru>>, dostęp: 05.09.2019.

zespołów powermetalowych, które często w swych utworach odwołują się do motywów baśniowych (rycerze, księżniczki, smoki). Podobny zabieg pojawia się w tytule *Mistrz przerósł ucznia*, który jest zniekształconą formą powiedzenia „uczeń przerósł mistrza”. Z kolei w znanym przysłowiu „gdy człowiek się spieszy, to diabeł się cieszy” zmieniony został szyk wyrazów na: *gdy diabeł się spieszy, to człowiek się cieszy*. W ujęciu badacza komizmu Jana Bystronia (1939) są to *impossibilia* wchodzące w skład kategorii komizmu zmiany, są to „konceptualizacje bezsensowne, trudne do wyobrażenia” (Chudzik 2018: 41–42). Jednocześnie, aby mógł zaistnieć komizm, odbiorcy muszą wyrazić zgodę na taką zmianę rzeczywistości. Marek Tokarz (2000: 68–69) określa to zjawisko mianem „zniekształconych procedur komunikacyjnych”. Innymi słowy, należy niejako uwierzyć w proponowany opis rzeczywistości, tak jak czytelnik literatury pięknej akceptuje fikcyjny świat narracji. W przeciwnym wypadku taki zabieg może zostać oceniony jako głupi i irytujący, a w konsekwencji – nieśmieszny.

3.3. Neologizmy

Według Buttler trzecia kategoria dowcipu językowego opiera się na tworzeniu neologizmów. W tekstach Nocnego Kochanka wykorzystano wiele zaskakujących słów, jednak trudno je jednoznacznie określić mianem neologizmów, czyli słów stworzonych na potrzeby danej piosenki. W wielu przypadkach są to słowa należące do języka potocznego, wykorzystane w przestrzeni komunikacji publicznej, np. *dziabnięty* ‘pijany’⁹. *Słownik języka polskiego PWN* odnotowuje tylko znaczenie czasownika *dziabnąć* ‘wypić trochę alkoholu’¹⁰ i oznacza go kwalifikatorem potoczności, od którego powstał cytowany imiesłów. Warto zwrócić w tym miejscu uwagę na pewne przesunięcie: imiesłów przymiotnikowy bierny odnosi się nie do spożytego napoju, lecz do wykonawcy czynności, którego konsumpcja alkoholu doprowadziła do określonego stanu. Jest to sytuacja analogiczna do przypadku imiesłowu *wypity*, który może odnosić się do napoju („wypity alkohol”), ale też mieć znaczenie ‘pijany’¹¹. Do tego samego pola semantycznego należy *wódzitsu*, słowo slangowe oznaczające albo ‘wódkę, albo swoiste zawody w picciu mocnego alkoholu’¹². Słowo *wódzitsu* jest modyfikacją nazwy sztuki walki ju-jitsu.

⁹ <<https://www.miejski.pl/slowo-Dziabni%C4%99ty>>, dostęp: 05.09.2019.

¹⁰ <<https://sjp.pwn.pl/szukaj/dziabni%C4%99ty.html>> dostęp: 05.09.2019.

¹¹ <<https://sjp.pwn.pl/szukaj/wypity.html>>, dostęp: 05.09.2019.

¹² <<https://www.miejski.pl/slowo-w%C3%B3d%C5%BCitsu>>, dostęp: 05.09.2019.

Innymi słowami potocznymi pojawiającymi się w utworach grupy są *browar* w znaczeniu ‘piwo’, ale też *wyhaftować* ‘zwymiotować’, notowane przez *Słownik języka polskiego PWN* i opatrzone kwalifikatorem *potoczny*. Z kolei rzeczownik *kopara* w znaczeniu ‘szczeka’, pojawiający się w wyrażeniu *patrzeć na coś z opadłą koparą* ‘być pod wielkim wrażeniem czegoś’, jest rejestrowany w *Miejskim słowniku slangu i mowy potocznej*, nie notuje go jednak *Słownik języka polskiego PWN*. W tekstach utworów pojawia się też wyraz *hajsowo*, derywat od *hajs* ‘pieniądze’. Pierwsza forma pojawia się w *Miejskim słowniku*, druga zaś jest notowana w *Słowniku języka polskiego PWN*. Podobnie rzecz się ma z rzeczownikiem *chata*, mającym w języku potocznym znaczenie ‘mieszkanie’. Z kolei *bufet* w slangu oznacza ‘duży biust’ i w tym znaczeniu pojawia się w utworze *Pijany mistrz*. W piosence *Karate* zostało użyte młodzieżowe słowo *lejba* ‘lekcja’. Słownictwo związane z realiami szkolnymi pojawia się w tej piosence pod postacią nazw przedmiotów: *biola*, *matma*, *rela*, *polak* (‘biologia’, ‘matematyka’, ‘religia’, ‘język polski’). Ich wykorzystanie w piosence o szkole życia wiąże się z tematem utworu i jest stylizacją na język młodzieży szkolnej.

W tekstach nie brakuje aluzji do sfery seksualnej, co ma podwójnie humorystyczny charakter: po pierwsze, nawiązanie do tematyki objętej tabu może powodować rozładowanie napięcia poprzez śmiech. Pojawia się tu znana także z literatury współczesnej „świadoma prowokacja obyczajowa” oraz zamilowanie do „epatowania estetyką brzydoty i fizjologią” (Lemann 2014b: 134–135). Dodatkowo efekt humorystyczny może warunkować satysfakcja z rozszyfrowania pewnej zagadki intelektualnej. Zapowiedzią kontaktów intymnych są bowiem takie stwierdzenia, jak: *będzie dęte od nocy do rana; daj mi choć ten jeden raz czy na deser będzie rurka w kakale*, których zrozumienie niejednokrotnie wymaga pewnej wyobraźni i znajomości języka młodzieży. Są to przykłady młodzieżowych neologizmów semantycznych, w których słowa powszechnie znane, jak *dąć*, *dawać* czy *kakao* nabierają nowego znaczenia. Jedynie czasownik *dawać* pojawia się w *Słowniku języka polskiego PWN* także w potocznym znaczeniu ‘o kobiecie: odbyć stosunek płciowy’ opatrzonym kwalifikatorem *wulgarny*¹³. Z drugiej strony, w piosence *Zaplątany* zamiar odbycia stosunku seksualnego wyrażony jest słowami *chciałem z bliska poznać cię*, co można zakwalifikować jako eufemizm.

Na miano neologizmu zasługuje niewątpliwie przymiotnik *kebabowy*: *kebabowa dziewczyna* ‘dziewczyna jedząca kebab, lubiąca to danie’, pojawiający się w utworze *Dziewczyna z kebabem*. Jest to forma o tyle zaskakująca, że sufix *-owy* odnosi się zazwyczaj do produktu, surowca, z którego powstał

¹³ <<https://sjp.pwn.pl/szukaj/da%C4%87.html>>, dostęp: 05.09.2019.

produkt żywnościowy, np. kotlet schabowy – ze schabu, dżem jagodowy – z jagód, miód lipowy – z pyłku lipy.

Można dyskutować, czy neologizmem są polskie tłumaczenia angielskich nazw zespołów muzycznych: *Czarny Sabat* (Black Sabbath) albo *Ksiądz Judasz* (Judas Priest). Na pewno są to elementy intertekstualne, których zrozumienie wymaga pewnej wiedzy z zakresu kultury popularnej i do tego znajomości języka angielskiego, są to więc pewnego rodzaju zagadki intelektualne.

3.4. Dowcip oparty na zestawieniu określonych elementów

Inną strategią budowania efektu humorystycznego jest nagromadzenie słów i wyrażeń należących do określonego pola semantycznego. Dobrym przykładem tego rodzaju dowcipu jest piosenka *Czarna czerń*, w której pojawia się wiele frazeologizmów¹⁴ z przymiotnikiem *czarny*, takich jak: *mieć czarne myśli* ‘pesymistyczne’, *czarny humor* ‘przedstawienie rzeczy tragicznych w humorystyczny sposób’, *czarna magia* ‘rzecz niezrozumiała’, *czarna owca* ‘zakala’. Pojawia się też *czarny rynek* ‘system nielegalnej sprzedaży jakichś towarów’ i *pracować na czarno* ‘pracować nielegalnie, niezgodnie z prawem’, a także *odkładać (pieniądze) na czarną godzinę* ‘dla zabezpieczenia się na wypadek kłopotów materialnych, trudności, nieszczęść’ oraz *widzieć coś czarno* ‘myśleć z pesymizmem o przyszłości, przewidywać nieszczęścia, niefortunny rozwój wypadków’. Wszystkie te wyrażenia łączy obecność tytułowego koloru czarnego. Ponadto wyrażenia te służą do oddania rzeczywistości, w której funkcjonuje podmiot mówiący, *nota bene* identyfikujący się zestawieniem antroponimicznym Czarek Czarnecki. Piosenka zawiera jeszcze jeden element humorystyczny, puentę tekstu, otóż bohater piosenki zostaje pozbawiony złudzeń przez swojego ojca, który informuje go: „na świat przyszełeś biały”. Zaskoczenie, które potęguje efekt humorystyczny utworu wynika z wprowadzenia do piosenki leksemu *biały* oraz z użycia niepoprawnej, potocznej formy *przyszełeś*.

3.5. Komizm rymu

Ostatnia kategoria będąca nośnikiem dowcipu wyróżniana przez Buttler to komizm rymu. Badaczka koncentruje się na rymach łamano-składanych, w których wyrazy są dzielone na części i przenoszone do kolejnego wersu.

¹⁴ Znaczenia wyrażeń frazeologicznych podane za SJP PWN online, *Słownikiem frazeologicznym współczesnej polszczyzny* oraz *Nowym słownikiem frazeologicznym*.

W przypadku twórczości zespołu Nocny Kochanek rymy pojawiają się w każdej prawie piosence. Są to często rymy niedokładne, a także rymy oparte na zmianie akcentu w danym słowie, np. „było nam jak we śnie / miało być na zawsze”, w którym w słowie *zawsze* akcentowana jest ostatnia sylaba zamiast przedostatniej. Zmiana ta podyktowana jest koniecznością utrzymania rytmu oraz rymu ze słowem *śnie*. W wielu tekstach wyraźna jest chęć użycia rymu, przez co pojawiają się nonsensowne stwierdzenia, np. „pijany mistrz – on nie zna strachu / raz nawet wypił odświeżacz w zapachu”, choć bardziej logiczne byłoby sformułowanie „odświeżacz powietrza”. W tej samej piosence *Pijany mistrz* pojawia się porównanie „mocną ma głowę, twardą jak z gipsu”, co jest porównaniem bezsensownym o tyle, że gips jest jednym z bardziej miękkich materiałów, z kolei tytułowy mistrz „ma twardą głowę”, czyli jest w stanie wypić dużą ilość alkoholu. Użycie słowa *gips* wynika więc z chęci znalezienia rymu do *wódzitsu*, które pojawia się w kolejnym wersie. W tym wypadku chęć zachowania rymu i rytmu przeważa nad logiką wypowiedzi.

Podsumowanie

Powyższe rozważania były próbą omówienia typów mechanizmów językowych, na których opiera się komizm utworów grupy Nocny Kochanek. Analiza pozwoliła odnaleźć w tekstach utworów przykłady wszystkich pięciu głównych kategorii dowcipu językowego wyróżnionych przez Danutę Buttler. Analiza wykazała, że w twórczości zespołu szczególną wartość mają elementy oparte na mechanizmie ogólnokomicznym, manifestującym się w doborze tematyki utworów. Poruszanie tematów tabu, zwłaszcza tych związanych z seksualnością, życiem rodzinnym i towarzyskim przekłada się na wybór słownictwa potocznego, wulgarnego, które kontrastuje z publicznym charakterem wypowiedzi. Jest to element zaskakujący dla odbiorcy, może powodować zakłopotanie, które następnie rozładowuje się śmiechem. Na poziomie *stricte* językowym pojawiają się zniekształcone formy fleksyjne, graficzne i frazeologiczne będące stylizacją albo mające na celu ukazanie surrealistycznej rzeczywistości. Pojawia się także komizm rymu związany z faktem, że teksty są śpiewane, co narzuca wymóg zachowania rytmu. Na podstawie analizy tekstów utworów grupy Nocny Kochanek można stwierdzić, że komizm językowy, pełniący funkcję ludyczną, jest jednym z najistotniejszych elementów twórczości zespołu.

Literatura

- Bąba S., Liberek J. (2001): *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warszawa.
- Brzozowska D. (2000): *O dowcipach polskich i angielskich. Aspekty językowo-kulturowe*. Opole.
- Buttler D. (1968/2001): *Polski dowcip językowy*. Warszawa.
- Bystron J. (1939): *Komizm*. Lwów–Warszawa.
- Carroll N. (2018): *Humor*. Przeł. J. Halbersztat. Łódź.
- Chłopicki W. (1995): *O humorze poważnie*. Kraków.
- Chłopicki W. (2014): *Przegląd polskich badań nad humorem w filozofii, literaturze i językoznawstwie*. [W:] *Humor polski*. Red. D. Brzozowska i W. Chłopicki. Kraków, s. 629–646.
- Chudzik A. (2018): *Komizm Jana Stanisława Bystronia w świetle współczesnych teorii humoru*. [W:] *Komizm historyczny II*. Red. T. Korpysz i A. Krasowska. Warszawa, s. 33–45.
- Dziemidok B. (2011): *O komizmie – od Arystotelesa do dzisiaj*. Gdańsk.
- Freud S. (1993): *Totem i tabu*. Przeł. J. Prokopiuk i M. Poręba. Warszawa.
- Grabowski D. (2019): *Sigmunda Freuda teoria dowcipu, humoru i komiki*. Kraków.
- Hurley M. M., Dennett D. C., Adams Jr. R. B. (2017): *Filozofia dowcipu. Humor jako siła napędowa umysłu*. Przekład R. Śmietana. Kraków.
- Kamocki P. (2014): *Komizm w literaturze staropolskiej*. [W:] *Humor polski*. Red. D. Brzozowska i W. Chłopicki. Kraków, s. 39–57.
- Karwatowska M. (2013): *Stereotyp studenta w dowcipach internetowych*. [W:] *Humor w perspektywie kulturowo-językowej*. Red. M. Karwatowska i L. Tymiakin. Lublin, s. 67–79.
- Lebda R. (2005): *Nowy słownik frazeologiczny*. Kraków.
- Lemann N. (2014a): *Humor w polskiej prozie do 1918 roku*. [W:] *Humor polski*. Red. D. Brzozowska i W. Chłopicki. Kraków, s. 15–38.
- Lemann N. (2014b): *Humor w polskiej prozie współczesnej*. [W:] *Humor polski*. Red. D. Brzozowska i W. Chłopicki. Kraków, s. 123–142.
- Lemann N. (2014c): *Humor w polskiej literaturze fantasty*. [W:] *Humor polski*. Red. D. Brzozowska i W. Chłopicki. Kraków, s. 143–170.
- Leszczyński Z. (1998): *Szkice o tabu językowym*. Lublin.
- Tokarz M. (2000): *Komizm strukturalny w komunikacji językowej*. [W:] *Świat humoru*. Red. S. Gajda i D. Brzozowska. Opole, s. 63–70.
- Wewiór Ł. (2019): *Czujemy się buntownikami. Wywiad z Krzysztofem Sokołowskim*. „Teraz Rock” 2(192), s. 14–16.
- Wieczorek K. (2000): *Poczucie humoru a filozofia*. [W:] *Świat humoru*. Red. S. Gajda i D. Brzozowska. Opole, s. 13–25.
- Ziomek J. (2000): *Rzeczy komiczne*. Poznań.
- Żygulski K. (1985): *Wspólnota śmiechu. Studium socjologiczne komizmu*. Warszawa.
- Źródła internetowe**
- <<https://www.antyradio.pl/Muzyka/Koncerty/Pol-and-Rock-2018-Nocny-Kochanek-pobil-rekord-frekwencji-24684>>, dostęp: 22.08.2019.
- <<http://bestsellery.zpav.pl/wyroznienia/platynoweplaty/cd.php>>, dostęp: 22.08.2019.
- <<http://bestsellery.zpav.pl/wyroznienia/zloteplaty/cd/archiwum.php?year=2018#title>>, dostęp: 22.08.2019.
- <<http://bestsellery.zpav.pl/wyroznienia/zloteplaty/cd/archiwum.php?year=2019#title>>, dostęp: 22.08.2019.
- <<https://www.miejski.pl>>, dostęp: 05.09.2019.
- <<https://sjp.pwn.pl>>, dostęp: 05.09.2019, 24.02.2020.
- <www.tekstowo.pl>, dostęp: 08–09.2019.

